

HISTORIA

”Fjärran bortom mossar och skogar uppåt Narkausjoki källflöden ligger det lilla Kompelusvaara. Däruppe, högt på vaaran med utsikt över allt annat, bodde på sin tid två gamla lappflickor i ett litet pörte – Keskitalo fick det heta först sedan flickorna hade fått länningskarlar i huset, men arvingar fick de inga.. Till granne åt dem kom sedan Pekka från Markitta och byggde. Yttermera kom Loikka som byggde Alatalo, och efterhand kom Vettainen, som var sörlänning. Därefter kom gubben Pekka till Kompeluslehto och Paavo från Tärendö, som byggde sin gård i Isohuhta mitt inne bland mossorna.”

Så beskriver Samuli Paulaharju i boken Ödebygdsfolk (Kiveliöitten kansaa) byns första historia nertecknad under hans vistelse i byn under resorna i norra Sverige åren 1932-1936.

Det är omöjligt att exakt belägga det historiska förloppet men med hjälp av jordebok, husförhörslängd, mantalslängder, laga skifteshandlingar och en del notiser i kyrkböcker kan vi få fram vissa säkra fakta.

Man kan först konstatera att Kompelusvaara har en annan historisk bakgrund än många andra närbelägna byar. Tärendö kyrkby fick sina första nybyggare kring sekelskiftet 1500-1600, vilka med stor säkerhet kom österifrån, och Ullatti grundades sannolikt på 1670-talet av Michel Grelsson, en förmodad sonson till en av Tärendös första innevånare, Grels Thomasson. Kainulasjärvis första gård kom 1758 uppförd av Lars Johansson Skomakare från Tärendö.

I samtliga ovanstående fall ligger bebyggelsen i anslutning till vattendrag med goda möjligheter till fiske som bidragande försörjningskälla. Kompelusvaara däremot var ursprungligen troligen ett viste för fjällsamer, som flyttade längs Kalix älvdal från Kaalasvuoma och Rautasvuoma fjällsamebyar. Dessutom kom skogssamer hit från trakterna kring Vettasjoki (Ängesån) – Gällivare skogssameby.

Kompelusvaara är alltså grundat av samer liksom närbelägna Selkjäarvi. Området var emellertid ”flakamarker” – jaktmarker – för nybyggare från Tärendö och Ullatti redan tidigare. Om detta vittnar en rättstvist 1685 mellan Erik Jonsson, Tärendö och Michel Grelsson Ullat (Vesternorrl. Dombok nr 6 1685), där Erik Jonsson anklagar Michel Grelsson att ha gjort honom för när ”med sine gilldrar”.

Jämför vi Paulaharjus anteckningar från 1930-talet med historiskt kontrollerbara uppgifter finner vi första skriftliga belägget för Kompelusvaara som boplats i 1828-1838 års husförhörslängd. I Kompelusvaara upptas 1828 ett 30-tal personer med bl.a, nybyggarfamiljerna Mickelsson-Vettainen och Kaupik.

Kaupik gav sedermera upphov till släkterna Lehto, Vaara och Winsa.
Mickelsson-Vettainen till släkterna Vettainen och Alatalo.

Vidare finns i Pajala sockens dopbok de första barnen från Kompelusvaara antecknade åren 1831 och 1832.

Ser man på födelseåren för de i husförhörslängden upptagna personerna är äldsta personen – Anders Andersson Tjogni – född 1778 och ytterligare sex personer födda på 1780-talet (nybyggaren Anders Mickelsson med hustru, Lars Ersson Vettainen, hans syster Cajsa Greta samt nybyggaren Pehr Pehrsson Kaupik med hustru). De övriga vuxna personernas ålder är sådan att de inte kan ha skapat fasta bosättningar förrän tidigast ca 1825. Då vi dessutom med säkerhet vet att familjen Kaupik kom till byn 1828 kan det vara lämpligt att sätta startpunkten för byns historia till 1825.

Jämförs Paulaharjus personuppgifter med vad som kan fås fram ur andra handlingar så är "gubben Pekka" som kom "till Kompeluslehto" nybyggaren Per Persson Kaupik med familj som kom till byn 1828. Familjen kom redan 1815 rtill Tärendö från Jukkasjärvi (Kaalasvuoma-Rautasvuoma) och är upptagna i husförhörslängden 1828 för Tärendö som "inhyses", vilket innebär att de saknade egen mark och bodde på någon annans. Samma år återfinns familjen i husförhörslängden för Kompelusvaara. De bör ha anlät på senvåren med hänsyn till förflyttningsmöjlighet (ackja och ren) samt lämplig tid för byggande av torvkåta eller ev. timring. (Kanske skinnkåta första sommaren?)

Namnet Loikka som omnämns av Paulaharju förekommer bara 1867, där i Pajala sockens dödbok antecknas att Anna Kajsa dotter till renskötaren Johan Loikka och Ingri Pehrsson (lapp) avlidit den 16/5.

Alatalogården kan följas bakåt via Erik Anders Vettainen f. 1833, son till Inhys. nyb. Anders Andersson Vettainen f. 1815 och dennes far nyb. Anders Mickelsson Vettainen f. 1780, vilken ju återfinns i husförhörslängden från 1828. Något samband med namnet Loikka kan inte spåras.

Att dessutom Vettainen, som Paulaharju påstår, skulle ha kommit senare än "Loikka" och "Pekka från Markitta" styrks inte av tillgängliga uppgifter.

Anders Mickelsson Vettainen kommer heller inte söderifrån liksom hans samtida i byn Lars Ersson Vettainen. Namnet Vettainen kommer av Vettasen väylä (Vettasjoki). Personerna är skogssamer från området kring Vettasjärvi och släktingar återfinns idag i Kolaritrakten, dit andra flyttade. (Uppgiftslämnare: Erik Wahlberg, Soukolojärvi).

Vem "Pekka från Markitta" är står oklart. År 1828 återfinns i Kompelusvaara Pehr Johansson Panes. Pehr blir på finska "Pekka". Markitta antyder skogssamesamband. Inom parantes kan nämnas att "Panes" i husförhörslängden blir "Panna" i Pajala sockens dopbok och att Isohuhtagubben Paavo bar namnet Paul Paulsson Panna. I mantalslängder återfinns likaså Per Jansson Poidnak (fjällsamesläkt från Kaalasvuoma) och senare Johan Petter Johansson f.1838 inflyttad från Äijavaara, Gällivare socken och förste säkre innehavare av Keskitalogården.

Ett annat sätt att närma sig sanningen om de första nybyggarna är att studera 1825 års jordebok. Första anteckningen finns 30/10 1838 för Kompelusvaara No 4 (2 timmerbyggnader) under rubriken "Krononybyggen, Torp och lägenheter som ännu inte ingår i full skala". Krononybygge No 4 beviljas tillstånd till anläggning 12/11 1845, No 5 tillstånd 27/7 1847 och Isohuhta No 1 26/3 1850, No 3 (Waara) anlagt enl. utslag 27/4 1855 och No 2 skattdägg 8/7 1864, vilket innebär att tillstånd bör ha beviljats omkring 1845 – 1850.

Samtliga nybyggen beviljas alltså tillstånd till anläggning inom en tioårsperiod 1845 – 1855, och då vi vet att Per Persson Kaupik med familj kom till byn 1828 kan övriga nybyggare knappast ha kommit särskilt långt tidigare. År 1825 som startpunkt för byns historia styrks alltså även av jordebokens uppgifter.

Att Kompelusvaara en period före tjänstgjort som lappläger (=lappviste) både för flyttande och kanske också bofasta samer är däremot möjligt.

Om nybygget Alatalogården kan knytas till Anders Andersson Vettainen är däremot Keskitalogårdens ursprung oklart. Förste kände ägaren Johan Petter Johansson f. 1838 och som tidigare nämnts inflyttad från Äijavaara (gammalt lappläger) kan med hänsyn till åldern inte ha varit grundare. Kanske ligger det något i Samuli Paulaharjus anteckningar. Sanningen finns i originalhandlingar på landsarkivet i Härnösand, vilka väntar på undersökning.

Sambanden mellan Lehtogården, Waaragårdarna och Winsagården är inte helt klara. Pehr Pehrson Kaupik avlider 1873 under namnet Per Lehto som förmånshjon 92 år gammal och kan alltså själv inte ha brukat nybygget vid sitt frånfälle. Han hade då sönerna Olof f. 1811 och Nils Henrik f. 1818.

Sonen Olof antecknas som nybyggare i mantalslängder t.o.m. 1870 men återfinns inte fr.o.m. 1878 i handlingarna. 1878 görs en anteckning i jordeboken om åborätt (nybyggarrätt) till Kompelusvaara No 4.

Olof Pehrsson måste ha flyttat då han inte återfinns i Pajala sockens dödbok. En bidragande orsak kan ha varit att hustrun Greta Andersdotter (dotter till

nybyggaren Anders Mickelsson Vettainen) avlidit 7/7 1861 i tuberkulos och en av hans söner, Isak, avlider 20 år gammal 30/5 1875.

Ett möjligt samband mellan gårdarna är att Olof Pehrsson Kaupiks nybyggarrätt överförs till brodern Nils Henrik 1878, vilken förmodligen själv anlagt eget nybygge nära Keskitalo. Nils Henrik överför ev. så Olofs nybyggarrätt till sina äldsta söner Nils Petter f. 1842 och Johan Henrik f. 1845. Nils Petter återfinns vi på Lehtoområdet, där han bor såväl 1871 som 1876 som "bondson", gift 1870 med Greta Keskitalo. Kanske är de hjälpredor åt farfar, vilken som tidigare nämnts avlider 1873.

Nils Petters och Johan Henriks yngre bröder Lars, Isak och Mickel finns också de på Lehtoområdet. Lars flyttar till byn Ruuti i Gällivare, där deras syster Maja Lena, gift Åhl, finns.

Kvar på Lehtoområdet finns Mickel som övertar hela det stora Lehtohemmanet under det att Isak löses ut vid laga skifte 1885 med 285 riksdaler för odlade marklotter och flyttar 1888 till Vähävaara nära Satter (söder om Ullatti). Brodern Lars syns däremot inte ha fått någon ersättning.

Brodern Johan Henrik f. 1845 och gift 1885 är tydligen i samband med laga skifte 1882 – 1885 ägare tillsammans med äldste brodern Nils Petter till Waarahemmanet. Genom hemmansklyvning skapas det nya hemmanet Uusi-Vaara med sina byggnader i anslutning till fadern Nils Henriks nybygge nära Keskitalo med Johan Henrik som ägare. Hit flyttar också fadern Nils Henrik och modern Brita Stina 1888 som förmånshjon, samtidigt som Nils Henriks yngste son Timoteus övertar föräldrarnas byggnader som flyttats ca 400 meter till nuvarande Winsamark enligt beslut vid laga skifte 1885.

Först genom studier av originalhandlingar på landsarkivet i Härnösand kan vi se om Olof Pehrsson (Kaupik) grundade Waaragården. Då Pajala sockens kyrkoböcker brunnit upp från den kritiska perioden är det omöjligt att med deras hjälp se om Olof bott kvar på faderns nybygge uppe i Lehto eller verkligen skapade ett eget nybygge nära brodern Nils Henrik på Vaaraområdet. Det skulle nämligen visa sig i de upplysningar som lämnas i dopboken när Olofs barn döptes.

Man kan naturligtvis fråga sig varför det ansöktes om tillstånd att anlägga krononybyggen, vilket i förlängningen medförde beskattning av ägandet istället för att på "kronoallmanningen" fortsätta med myrslättermarker och odlingslotter. Svaret torde ligga i att beviljandet av ett nybygge medförde en "legalisering" av ägandet som kändes tryggare i en tid då antalet innevånare inom området ökade. (Erik Wahlberg).